

על למידה משמעותית

הרב אלישע אבינר

ראש הכולל בישיבת ההסדר "ברכת משה" מעלה אדומים ורב קהילה.
מלווה רוחני וחינוכי של תכנית "לב לדעת"

א. ללמוד על מנת לעשות

אם הגדרת הלמידה המשמעותית היא למידה הנוגעת בנפשו של התלמיד, מחוללת בה שינויים ומביאה אותו לחשיבה שונה ואף להתנהגות שונה, אזי ניתן להיווכח שגם חז"ל ביקשו שנלמד תורה בדרך של למידה משמעותית. כך משתמע מההנחה של חז"ל ללמוד תורה "על מנת לעשות". לא לימוד לשם ידע בלבד, אלא לימוד שמוביל לעשייה. הנחיה זו איננה המלצה בלבד אלא הוראה מחייבת: "הלומד שלא לעשות, נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאוויר העולם" (מדרש ויקרא רבה בחוקותי). אם לימוד התורה הוא למידה משמעותית "על מנת לעשות" - הוא רצוי, ואם לא - מוטב שלא יבוא לעולם.

גדולי ישראל הסבירו בדרך זו את המושג "תורה לשמה": "הלומד על מנת לעשות הוא לומד לשמה" (כס"מ ה' ת"ת פ"ג הלכה י'), "בלי ספק שעיקר התורה לשמה הוא לדעת אותה כדי לקיים אותה" (ראשית חכמה").

במבט שני, ספק גדול האם "ללמוד על מנת לעשות" מתפרש כ"למידה משמעותית". "ללמוד על מנת לעשות" איננו בהכרח לימוד הנוגע בנפש הלומד ומחולל בה שינויים. לימוד "על מנת לעשות" הוא לימוד מצוות התורה לשם ידיעתן כדי לקיים אותן. לימוד התורה והכרת מצוותיה מאפשרים את קיומן המדוקדק ("אין עם הארץ חסיד"). מי שלא למד תורה, יתקשה לקיימה. מי שלמד - יכול, וממילא צריך, לקיימה. הלמידה משכללת את הידיעה, והיא אמצעי לקיום. לכן מי שלמד ויודע, ואיננו מקיים, ראוי לכל הגינויים החריפים של חז"ל ("נוח לו שנהפכה... ולא יצא..."). "ללמוד על מנת לעשות" הוא מסוג הלימודים השימושיים שחשיבותם רבה, אבל אין כאן רמז מובהק ל"למידה משמעותית" במובנה המקובל בימינו - למידה הנוגעת בנפשו של הלומד.

ב. גדול תלמוד

את העיקרון של למידה משמעותית ניתן למצוא בהכרעה של חז"ל לדילמה האם תלמוד גדול או מעשה גדול - "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה". רבים התלבטו כיצד לפרש את הכרעת חז"ל. אם הכרעת חז"ל היא לטובת התלמוד, אין ההנמקה מובנת. אם מעלתו של התלמוד היא בכך שהוא מביא למעשה ומשמש לו אמצעי, כיצד הוא גדול ממנו? השיב המהר"ל: "אין הפירוש כמו שמבינים כי כאשר לומד תורה, יידע אחר כך לקיים התורה על ידי שלמד התורה. וזה אינו כי בשביל כך אין גדול לימוד התורה! אלא הפירוש הוא, כי התורה פועלת שייצא המעשים לפועל, כי כל שכל

הוא שפועל בגשמי. ולכך התורה שהיא שכלית פועלת באדם הגשמי שיצאו המצוות שבתורה לפועל" ("ניתבות עולם", נתיב התורה ה).

לימוד התורה תורם לא רק ידע הלכתי - ברמה האינטלקטואלית - המאפשר קיום מדוקדק של מצוות התורה, אלא מחולל שינוי עמוק בנפש. התורה "פועלת באדם", היא חודרת בו, משפיעה עליו ומניעה אותו לעשות. "התורה שהיא שכלית פועלת באדם הגשמי שיצאו המצוות שבתורה לפועל". "התורה שהיא שכלית", כלומר רוחנית, מפתחת את אישיות האדם ומעצבת אותה, עד כדי כך שמעשים טובים נובעים ממנה.

ג. תכלית חכמה

בדומה לזה אמר רבא (ברכות יז, א) "מרגלא בפומיה דרבא: תכלית חכמה - תשובה ומעשים טובים". תכליתה של החכמה איננה בעצם ידיעתה לבדה אלא בתיקון האישיות - "תשובה ומעשים טובים". מדוע הזכיר רבא את "התשובה"? לבל נטעה שתכליתה של החכמה היא אך ורק לקנות ידע המאפשר לקיים את המעשים הטובים, הדגישו חז"ל גם את "התשובה", כלומר, את התקדמותה החיובית של האישיות, שיפורה והתפתחותה. האישיות של האדם איננה סטטית, ולחכמה יש תפקיד מרכזי בהובלת האישיות בכיוון חיובי. ההוראה "תכלית חכמה - תשובה ומעשים טובים" אומרת שכל דבר חכמה שאדם לומד יש לו פוטנציאל להשפיע על הלומד ולשנות משהו חיובי באישיותו!

בהמשך דבריו מדגיש רבא שקביעתו שתכלית לימוד התורה היא תשובה ומעשים טובים איננה הבטחה שלימוד תורה יביא בצורה אוטומטית את התלמיד לתכלית זו. וזו לשון המאמר השלם של רבא: "תכלית חכמה - תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטע באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, שנאמר (תהילים קיא) 'ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם'. 'לעושים' לא נאמר אלא 'לעושיהם' - לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה. וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא". רבא מתאר אפשרות שהשגת החכמה תפגום במידותיו של הלומד, עד שיבעט בהוריו וברבותיו ובכל מי שגדול ממנו. כפי שהורו לנו חז"ל ביחס ללימוד תורה, ש"זכה - נעשית לו סם חיים. לא זכה - נעשית לו סם מוות". השגת חכמה ורכישת ידע עלולות להביא את האדם לידי התנשאות וגאווה, עד שיחשוב את עצמו מרום על כל סביבתו. החכמה לבדה היא אליטיסטית. לכן רבא מורה שאין ללמוד תורה לשם רכישת ידע בלבד, אלא כדי להשתפר ולהיטיב את הנפש.

ד. למידה מתוך מודעות למטרה

רבא הגדיר את התכלית של לימוד התורה, אבל כיצד משיגים אותה? במילים אחרות: אנחנו מעוניינים בלמידה משמעותית שתשפיע על הנפש, אבל כיצד משיגים זאת?

התנאי הראשון ללמידה משמעותית הוא מודעות ורצון. וכך שנינו ב"פרקי אבות": "רבי ישמעאל אומר: הלומד תורה על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות". התוצאה תלויה בהגדרת המטרה. "מספיקין בידו" בהתאם למטרות שהלומד קבע לעצמו. אם לומד התורה הציב לעצמו כמטרה את לימודה

והוראתה לאחרים, הוא יזכה "ללמוד וללמד". אבל אם הוא בחר במטרה רחבה יותר הכוללת גם "לשמור ולעשות", התוצאה תהיה שמירה ועשייה.

נוכל להסיק מהנ"ל, שאין סיכוי שהלמידה תהיה משמעותית עבור התלמיד אם אין הוא מודע לכך שמטרת לימודו היא למידה משמעותית. אבל גם מודעות לבדה איננה מספיקה, נדרש גם רצון ראשוני מצד התלמיד. התלמיד צריך להיות מעוניין שלימוד התורה ייגע בנפשו. על הפסוק "פתח פיך ואמלאהו" רגילים לדרוש שהשפע האלוקי עומד הכן, ובלבד שהאדם יפתח את פיו ויגלה מוכנות ורצון לקראתו.

האם קיים אצל התלמידים רצון ראשוני ללמידה משמעותית? נדמה שכן. אולי אין רצון מלא, אבל קיים רצון חלקי. גם אם אין לתלמיד רצון פעיל שהתורה תחולל בו שינויים המחייבים אותו בהתנהגות שונה, מפני שהוא אינו מוכן לשינויים דרסטיים, מכל מקום יש לו רצון שהתורה תיגע בנפשו. לרוב התלמידים יש פתיחות למפגש משמעותי עם התורה. גם אלו שאינם מגלים כל עניין בלימודי הקודש, זה מפני שלימוד תורה לשם ידע בלבד אינו מעניין אותם, ועל אחת כמה וכמה שאיננו מרתק אותם. אבל כולם פתוחים למשהו שיש לו ערך מוסף לחייהם.

השל"ה (שבועות לב) כותב "כשפותח הספר יאמר: הנני רוצה ללמוד כדי שיביאני התלמוד לידי מעשה ולידי מידות ישרות, ולידי ידיעת התורה". לא הסתפק השל"ה בכוחה העצמי של התורה להביא את הלומד לידי מעשה ולידי מידות טובות, אלא דרש מהלומד להיות מודע לתכלית לימוד התורה ולהצהיר על רצונו להשיג אותה.

תכלית זאת צריכה להיות ברורה לא רק למחנכים אלא גם לתלמידים. התלמיד צריך לדעת שאין מבקשים ממנו שיקנה דעת בלבד, אלא מבקשים ממנו שהתורה שהוא לומד תיגע בנפשו. מותר להניח שאם התלמיד ידע ש"זה המבוקש" מלימוד התורה שלו, הוא ילמד אחרת ויביט אחרת על התורה. הוא ינסה לחשוף בה את מה שנוגע לנפשו, ומובטחים אנו שסופו לגלות בה אור וחיים.

אמנם הוא עלול גם להזות בה את מה שנראה לו כאינו נוגע לנפשו, ויתקשה בו או יתאכזב ממנו. אך קושי ואכזבה עדיפים על אדישות. לימוד תורה למען ידע בלבד יוצר אדישות וניכור אצל תלמידים רבים (למעט אלו שה' חנן אותם בסקרנות אינטלקטואלית). אין לחשוש ממצב של אכזבה. אם תשרור בכיתה אווירה של פתיחות, התלמיד לא יהסס להעלות ברבים את הקושי שלו, ומכאן הדרך פתוחה לבירורים מרתקים על התורה ומשמעותה לחיים.

ה. "שמועה זו נאה וזו אינה נאה"

יש הטוענים שההתייבבות של הלומד מול התורה, מתוך ניסיון לאתר את משמעותה האישית עבורו, ומתוך בחינה אמיתית של מה נוגע ממנה לנפשו ומה לא - עם מה הוא מגלה הזדהות פנימית והיכן הוא חש שקיים מחסום נפשי החוצץ בינו לבינה - גובלת בסיכון רב. מה בינה לבין "כל האומר 'שמועה זו נאה וזו אינה נאה' - מאבד הונה של תורה" (עירובין סד א)?

הגמרא מספרת על רב נחמן ששמע שתי שמועות הלכתיות בשם רב יהודה אמר שמואל. על אחת שעסקה בהלכות עירוב אמר: "כמה מעליא הא שמעתא". על השנייה - "שתה רביעית יין,

אל יורה" - הגיב רב נחמן: "לא מעליא הא שמעתא, דהא אנא כל כמה דלא שתינא רבעיתא דחמרא, לא צילאי דעתא" [= אין שמועה זו מעולה, מפני שכל עוד לא שתייתי רביעית יין, אין דעתי צלולה]. אמר לו רבא, מדוע אתה מדבר ככה, הרי ר' אחא בר חנינא למד מהפסוק "ורועה זונות יאבד הון" ש"כל האומר 'שמועה זו נאה וזו אינה נאה' מאבד הונה של תורה". בעקבות זאת, רבא חזר בו. למדנו שאסור ללומד תורה לקבוע איזו שמועה מוצאת חן בעיניו ואיזו לא, אפילו כאשר קביעתו משקפת את ניסיונו האישי ואת תחושתו הכנה, כמו רב נחמן שהדגיש "דהא אנא כל כמה דלא שתינא".

נשאלת השאלה: מה ההבדל בין האומר "זה נוגע לנפשי וזה פחות נוגע" לאומר "שמועה זו נאה וזו אינה נאה"?

נקדים הקדמה. ר' אחא בר חנינא הסמיך את דרשתו לפסוק "ורועה זונות יאבד הון". לא ברור הקשר בין הפסוק לדרשה: הפסוק עוסק ברועה זונות ולא בלימוד תורה. מה הקשר בין המתרועע עם זונות ללומד תורה ו"אומר שמועה זו...?"

תשובה:

א. המתרועע עם זונות מתפעל מחיצוניותו. כך המתרשם מחיצוניותה של השמועה בלא שהעמיק בה, עלול לומר "שמועה זו נאה, וזו אינה נאה". המביט על התורה במבט שטחי "מאבד הונה של תורה", את העושר הטמון בה.

ב. המתרועע עם זונות מחפש קשר מהנה ובלתי מחייב. כך "האומר שמועה נאה" חשוד בכך שאיננו מחויב לתורה אלא מחפש בה את מה שמוצא חן בעיניו.

הווי אומר: האמירה "שמועה זו נאה, זו אינה נאה" מלמדת על קשר חיצוני ובלתי מחייב לתורה. לאור זאת, נשוב לשאלתנו: מה ההבדל בין האומר "זה נוגע לנפשי וזה פחות נוגע" לאומר "שמועה זו נאה וזו אינה נאה"?

שלושה הבדלים בולטים לעין:

א. האמירה "שמועה זו נאה..." מעידה על שטחיות ועל העדר מחויבות. הלמידה המשמעותית היא היפוכה. מטרתה היא להדק את הקשר הפנימי לתורה. היא מבקשת לעורר זיקה פנימית לתורה ולהעמיק את המחויבות אליה. במקום עמדה מנוכרת ואדישה כלפי תורה, עשויה הלמידה המשמעותית ליצור חיבור עמוק לתורה.

ב. האמירה "שמועה זו נאה וזו אינה נאה" היא ביטוי לעמדה שיפוטית כלפי התורה. הלמידה המשמעותית איננה למידה שיפוטית אלא מתן ביטוי להרגשה סובייקטיבית.

ג. יש הבדל בין קביעה סופית ששמועה זו אינה נאה לבין הבעת תחושה זמנית תוך כדי תהליך של למידה, במטרה להגיע בסופו של התהליך למקום רוחני ונפשי אחר. לעתים אי אפשר לרפא את הפצע בלי לגרד אותו תחילה.

כדי להצליח בשיטת לימוד זו, ולא לבוא לידי תקלה חס וחלילה, חייבים להבטיח שלתלמיד תהיה מחויבות גמורה לתורה. אם אין לו מחויבות לתורה, סופו לומר "שמועה זו נאה" ו"זו אינה

נאה". לכן לכל אורך הלמידה המשמעותית חייבים להדגיש לתלמיד שוב ושוב שהבסיס ללימוד תורה הוא מחויבות מוחלטת לתורה, ושההתעניינות בתחושותיו האישיות כלפי מאמר תורני מסוים או מצווה מסוימת אינה סותרת מחויבות זו אלא נועדה לפתח ולהעמיק אותה.

1. דרך ליחידים או לרבים?

יש הטוענים שרק תלמיד חכם שמצטיין בלימוד תורה בהיקף ובעומק, רשאי ללמוד למידה משמעותית. התורה בכל מרחביה וגדלותה פרושה לפניו, הוא יכול לצלול למעמקיה ולהעלות פנינים המשמעותיים לעולמו הרוחני האישי. לכן הוא רשאי להביע את רגשותיו כלפי התורה, את הזדהותו עמה ואת קשייו. הוא בקיא בתורה, הוא מכיר אותה לעומק, לכן תחושת ההזדהות שלו עם התורה או תחושת הקושי והריחוק הן משמעותיות. הן לא סתם תחושות בטן חסרות טעם. כמו כן, מחויבותו לתורה איננה ניתנת לערעור, ואין חשש מאמירה "שמועה נאה, או אינה נאה". לכן הלמידה המשמעותית הייתה דרך לימודם של גדולי ישראל אחרי שהגיעו למעלה גדולה של התבטלות אישית בפני התורה ואחרי שירדו לעומקיה וגילו את מכמניה ואת סתריה. אבל "עם הארץ", מה ערך יש לתחושותיו ולהרגשותיו כלפי התורה? הרי הוא אינו מכיר אותה. כיצד ניתן לצפות שתורה שטחית וקטועה, שבה מרובה הפרוץ על העומד, תיגע בנפשו? איזו משמעות יש להזדהותו איתה או להעדר הזדהותו איתה?

לאור זאת, יש אולי לומר שהלמידה המשמעותית איננה מתאימה לתלמידינו שטרם מכירים את התורה בכל רוחבה ועומקה?

אכן, משימתנו החינוכית מורכבת וקשה. אנחנו נדרשים לאמץ דרכים חינוכיות "גבוהות" שבעבר היו שייכות רק ליחיד סגולה. הראייה קוק הורה לנו ללמד את בנינו "כללי תורה", אמונתיה וסודותיה, למרות מיעוט ידיעותיהם בתורה. עלינו לפתוח בפניהם אוצרות של תורה שהיו שמורים בעבר לבני עלייה. ומדוע? מפני שהדור אינו מסתפק בפחות מזה. כך גם ביחס לדרך לימוד התורה. אנחנו חייבים ללמד למידה משמעותית, מפני שבנינו זקוקים לה ואינם מסתפקים בפחות ממנה.

2. הפנמה מתוך תענוג

מפורסמת היא הדרכתו של הרב אברהם בורנשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב, בהקדמתו לספרו "אגלי טל". לדבריו, אין כל פסול ללמוד תורה מתוך שמחה ותענוג, ואין זה נכלל ב"תורה שלא לשמה". "כי זה הוא עיקר מצות לימוד התורה להיות שש ושמח ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעים בדמו. ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה... הלומד לשם מצוה ומתענג בלימודו הרי זה לימוד לשמה וכולו קודש, כי גם התענוג מצוה". הלומד ושש ומתענג בלימודו, דברי התורה "נבלעים דמו", הם הופכים לחלק ממנו, כלומר: הוא מפנים אותם.

כיצד שמחים ומתענגים בדברי תורה? אין דרך אחת. יש השמח בניתוח סוגיה מורכבת. הברק האינטלקטואלי של התורה ממלא אותו שמחה, והוא מתענג על חכמת התורה. ויש שמתענג

רק כאשר הוא חש שהתורה נוגעת לנפשו, כאשר הוא חש כלפיה קרבה נפשית. הקשר איננו אינטלקטואלי אלא "נפשי".

נדמה, שכשם שהתענוג מהתורה משתנה מאדם לאדם, כך הוא משתנה מדור לדור. יש מאפיינים דוריים. דורנו כואב כשאינו מרגיש במוחש שהתורה נוגעת לנפשו, והוא מתענג כאשר הוא חש זאת. ולכן "למידה משמעותית" איננה מותרות בדורנו אלא מצדד חיוני, כדי שהתורה תיבלע בדמם של תלמידינו.

דברי תורה שעוברים דרך הלב

פירוש שהלב מרגיש ומתפעל בהם הוא נקרא עץ חיים וסמא דחיי
[=סם החיים].

כי הלב מקור החיות...

וכאשר הוא מתפעל הרי שורש חיותו מתפעל על ידי הדברי תורה
ומולידה חיות באדם...

מה שאין כן בצונן וקרירות

דהיינו שאינו עובר דרך הלב.

שהגם שמבין חכמה במוחו ומשיג עניני אלהות ודברי תורה

אין הלב מתפעל על ידי זה כלל

כי הוא כלומד חכמה חיצונית שאין לו שייכות לזה...

שיהיה הדברי תורה נרגש בלב זהו העיקר,

שאז יש בו חיות והוא נבלע בו.

(ר' צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק רכ"ה)

